

DĖL KAZIO ŠKIRPOS VEIKLOS ANTROJO PASAULINIO KARO METAIS

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro istorikai visapusiškai išnagrinėjo Kazio Škirpos veiklą Antrojo pasaulinio karo metais. K. Škirpos kaip istorinės asmenybės veikla vertintina nevienareikšmiškai. Iš vienos pusės jis buvo Lietuvos patriotas, daug jėgų skyręs Nepriklausomos valstybės kūrimui bei pasipriešinimo sovietų okupaciniam režimui organizavimui. Kita vertus, 1940–1941 m. jo veikloje būta ir antisemitizmo apraiškų.

Kazys Škirpa gimė 1895 m. vasario 18 d. Namajūnų k., Saločių vls., Biržų aps. 1915 m. baigęs realinę mokyklą studijavo Komercijos institute Petrograde. 1916 m. buvo mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, baigė Peterhofo praporščikų mokyklą, tarnavo 37-ajame Sibiro šaulių atsargos pulke Omske jaun. karininku. Tais pačiais metais, grįžęs į Petrogradą, ėmėsi sudarinėti lietuvių karinius dalinius Rusijos imperijoje, buvo Lietuvių karių sąjungos įgaliotinis prie Ukrainos vyriausybės Kijeve. 1918 m. bolševikams sunaikinus šią sąjungą, K. Škirpa veikė slaptame Vyriausiajame lietuvių karių komitete, priklausė Lietuvių tautos tarybai sovietinėje Rusijoje. 1918 m. vasario mėn. jis lankėsi Vilniuje, skatino neatidėliojant organizuoti Lietuvos kariuomenę. 1918 m. balandžio 25 d. K. Škirpa įteikė Lietuvos Tarybos prezidiumui memorandumą „Lietuvos kariuomenės klausimu“. Po to, kai 1918 m. lapkričio 23 d. įsakymu Nr. 1 buvo įsteigta Lietuvos kariuomenė, K. Škirpa įsijungė į Lietuvos kariuomenės atkūrimo darbą. Iš Vilniaus savanorių organizavo komendantūros batalioną, dalyvavo 1919 m. sausio 1 d. iškeliant trispalvę Gedimino pilies bokšte. Nuo 1919 m. sausio ėjo Vilniaus miesto, vėliau Kauno miesto ir apskrities komendanto pareigas. Tuo pat metu, t. y. 1918–1920 m. dalyvavo kovose už Lietuvos nepriklausomybę su visais agresoriais: bolševikais, lenkais, bermontininkais. Mokėsi Ciūricho Aukštosios technikos instituto karo mokslų fakultete, lankė Aukštuosius karininkų kursus Kaune, 1925 m. baigė Belgijos karo akademiją Briuselyje. 1926 m. grįžęs iš Belgijos buvo paskirtas Vyriausiojo kariuomenės štabo II (Informacijų) skyriaus viršininku, nuo 1926 m. birželio 22 d. iki gruodžio 24 d. ėjo Vyriausiojo kariuomenės štabo viršininko pareigas. 1928 m. vasario 16 d. jam suteiktas generalinio štabo pulkininko laipsnis. Nepritarė 1926 m. gruodžio 17 d. perversmui ir buvo atleistas iš generalinio štabo. 1937 m. liepos gen. št. plk. K. Škirpa savo paties prašymu Lietuvos Respublikos Prezidento aktu buvo paleistas į pėstininkų karininkų atsargą.

Greta veiklos karo tarnyboje jis reiškėsi ir kaip politinis veikėjas. Nuo 1920–1921 buvo Steigiamojo Seimo narys. Priklausė Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos frakcijai, įėjusiai į LSLDP ir Lietuvos valstiečių sąjungos bloką. 1927 m. gruodžio 14 d. buvo perkeltas Užsienio reikalų ministerijos (URM) žinion, dirbo Lietuvos pasiuntinybės Berlyne konsulinio skyriaus vedėju. 1928 m. kovo 13 d. K. Škirpa paskirtas karo atašė Vokietijoje. Nuo 1937 m. K. Škirpa paskirtas nuolatinis Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos Ženevoje. Jam suteiktas pasiuntinio ir įgaliotojo ministro rangas. 1938 m. paskirtas pirmuoju Lietuvos pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Lenkijoje. 1938 m. pabaigoje perkeltas į Berlyną ir paskirtas Lietuvos pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Vokietijoje (*Juozas Jankauskas, 1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje, Vilnius, 2010, p. 17–19*).

1919 m. spalio 25 d. K. Škirpa už narsumą buvo apdovanotas Vyčio Kryžiaus 5-ojo laipsnio ordinu, 1930 m. vasario 7 d. jam įteiktas Savanorio medalis, 1935 m. rugsėjo 8 d. Lietuvos Respublikos Prezidentas už nuopelnus Lietuvai apdovanojo Vytauto Didžiojo 3-iojo laipsnio ordinu.

Sovietų Sąjungai 1940 m. vasarą okupavus ir aneksavus Lietuvą, K. Škirpa nuo pirmųjų dienų tapo aktyviu rezistentu. 1940 m. birželio 25 d., reaguodamas į iš URM gautą šifro telegramą, jis iš Berlyno atvyko į Kauną. Čia susitikęs su Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos pirmininku lt. Petru Gužu, pulkininkais Jurgiu Bobeliu, Pranu Saladžiumi, Juozu Šarausku, gen. Antanu Gustaičiu, vienu pirmųjų Lietuvos rezistentų Jonu Jablonskiu, kitais patriotais aptarė galimą pasipriešinimą sovietams ir jo būdus. Po to URM jis susitiko su ministru Vincu Krėve-Mickevičiumi, kuriam birželio 27 d. įteikė ataskaitą apie vokiečių požiūrį į Baltijos šalis. Birželio 28 d. K. Škirpa, jausdamas pavojų iš sovietinės Lietuvos saugumo, suskubo grįžti atgal į Berlyną. Birželio 30 d. jis jau buvo Berlyne. Po to, kai 1940 m. liepos 14–15 d. įvyko rinkimai į Liaudies Seimą, jis reiškė protestus dėl Seimo priimtų nutarimų. Liepos 22 d. proteste, kuris buvo adresuotas Reicho užsienio reikalų ministrui Joachimui von Ribbentropui, pareiškė, kad Liaudies Seimą laiko nekompetentingu reikšti tautos valią, kad nutarimai dėl sovietų santvarkos įvedimo ir Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungą yra neteisėti. 1940 m. rugpjūčio mėn. pirmoje pusėje K. Škirpa, kaip Lietuvos įgaliotasis ministras Vokietijoje, priešinosi pasiuntinybės, jos turto perdavimui Sovietų Sąjungos ambasadai Berlyne. 1940 m. rugpjūčio 14 d. prof. V. Krėve-Mickevičius pasirašė vyriausybės dekretą, kuriuo K. Škirpai ir kitiems septyniems diplomatams atimta Lietuvos pilietybė, uždrausta grįžti į Lietuvą ir konfiskuotas visas jų turtas.

Tolimesnė K. Škirpos veikla buvo nukreipta siekti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo. 1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne, K. Škirpos bute, susirinkę 28 asmenys, pirmininkaujant E. Galvanauskui, įkūrė Lietuvių aktyvistų frontą (LAF) ir pasirašė jo steigiamąjį aktą. Vadovauti LAF vienbalsiai pavesta K. Škirpai. Buvo sudaryta 20 komisijų, t. y. finansų, užsienio, krašto

apsaugos ir kitos. Berlyno LAF ryšininkai užmezgė ryšius su Vakarų bei Vidurio Lietuvos pagrindinėmis organizacijomis, grupėmis, atskirais asmenimis. LAF organizacijos tiek Lietuvoje, tiek Berlyne tikėjosi nepriklausomybę atkurti sukilimo metu, kuris turėjo kilti Vokietijos ir SSRS karo pradžioje. Buvo ruošiamasi sukilimui: gaminama ir platinama antisovietinė literatūra, verbuojami į pagrindžio organizacijas nauji nariai, siekiama įsigyti ginklų, kurie būtini planuojant suformuoti ginkluotąsias pajėgas, sukilimo metu turėsiančias dalyvauti kariniuose veiksmuose išstumiant raudonarmiečius, sovietų valdžios aktyvą, saugant gyvybiškai svarbius objektus.

Pagal K. Škirpos parengtą Lietuvos atstatymo planą kovotojų branduolius turėjo sudaryti 1941 m. kovo 30 d. įkurta Tautos darbo apsauga (TDA), kaip LAF sudėtinė dalis. TDA padaliniai turėjo būti sudaromi Lietuvoje – mokyklose, įstaigose, jaunimo organizacijose, ūkininkų bendrijose, Raudonosios armijos lietuvių korpuse ir kitur. TDA nariais galėjo tapti asmenys, sąmoningai pasiryžę aukotis dėl valstybės atkūrimo, buvę antisovietinių nuotaikų, drausta priimti kriminaliniais nusikaltimais kaltintus asmenis. TDA būriai turėjo atsirasti prieš pat SSRS ir Vokietijos karą, kad sovietų saugumo organai nespėtų jų demaskuoti. TDA nariams buvo nurodyta sukilimo metu ant kairiosios rankos nešioti baltą juostą su užrašu TDA, kad vokiečiai juos galėtų atskirti nuo vietos civilių gyventojų, nuo komunistų. (*K. Škirpa, Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti, Vašingtonas, 1973, p. 149–150, 184, 189–191; V. Brandišauskas, Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09), Vilnius, 1996, p. 40; P. Narutis, Tautos sukilimas 1941, Oak Lawn, USA, 1994, d. 1, p. 149; Juozas Jankauskas, 1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje, Vilnius, 2010, p. 22–26*)

K. Škirpos vadovaujamo Berlyno LAF organizacijos veikloje būta ir antisemitizmo apraiškų. Organizacijos sudėtyje buvo propagandos komisija, kurios svarbiausias uždavinys buvo rengti atsišaukimus ir platinti juos Lietuvos teritorijoje. Komisijai vadovavo buvęs trečiafrontininkas, tautininkų sąjungos radikaliojo sparno atstovas Bronys Raila. Jis parašė brošiūrą „*Už ką kovoja aktyvistai*“, kurioje rašoma kad „*nauja nepriklausoma Lietuvos valstybė tegali būti ir turės būti tik tautinė*“, kad LAF, atstatydamas naują Lietuvą, „*yra pasiryžęs visiškai atskirti žydus nuo Lietuvos valstybinio bei tautinio kūno ir laipsniškai įvykdyti žydų pašalinimą iš lietuviškos žemės aplamai*“. Lietuvių informacijų biuras Berlyne 1941 m. kovo 19 d. išleido pranešimą, skirtą pavergtos Lietuvos tautiečiams. Jo 6-ajame punkte rašoma: „*Jau dabar „painformuokite“ žydus, kad jų likimas aiškus, todėl kas gali, tegu jau šiandien nešdinasi iš Lietuvos, kad nebūtų bereikalingų aukų. Lemiamu momentu jų turtą perimkite į savo rankas, kad niekas veltui nežūtų*“. Antisemitinių išsireiškimų, kuriuose žydai vaizduojami neigiamai, būta ir kituose Berlyno LAF organizacijos parengtuose dokumentuose, kurie iš Berlyno per sieną pasiekdavo Lietuvą ir jos gyventojus.

Istoriko Liudo Truskos atlikti tyrimai paneigė žydų autorių teiginius, kad LAF ragino lietuvius žudyti žydus karo išvakarėse. **Išanalizavus Berlyno LAF organizacijos parengtuose tekstuose sutinkamus antisemitinius teiginius, galima tvirtinti, kad jos nariai „žydų problemą“ siūlė spręsti ne genocido, o išvaymo iš Lietuvos būdu.** Tačiau L. Truskos nuomone LAF atsišaukimai buvo viena iš priežasčių, kodėl 1941 m. vasarą dalis lietuvių prisidėjo prie nacių nusikalstamų įsakymų vykdymo. Reikia pastebėti, kad karo išvakarėse Berlyno LAF nariai neturėjo jokios informacijos apie tai, kad naciai planuoja visiškai išžudyti žydus. (*L. Truska, V. Vareikis, Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje, Vilnius, 2004, p. 86–92; Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija, Vilnius, 2007, p. 157; LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 129*).

1941 m. birželio 22 d. prasidėjus karui tarp nacistinės Vokietijos ir bolševikinės Sovietų Sąjungos, Lietuvos pasipriešinimo judėjimo dalyviai nuo pagrindinės veiklos perėjo prie atviro pasipriešinimo sovietų režimui – kilo 1941 m. Birželio sukilimas. Kaune birželio 23 d. 9 val. 28 min. L. Prapuolenis LAF Vyriausiojo štabo vardu paskelbė, kad vėl naujai atgimstančios Lietuvos laikinoji vyriausybė (toliau LLV) skelbia atstatanti Laisvą ir nepriklausomą Lietuvos valstybę. Buvo paskelbtas ir Lietuvos laikinosios vyriausybės narių sąrašas, ministru pirmininku buvo paskirtas Kazys Škirpa. **Tačiau jis neturėjo galimybių eiti šias pareigas, nes Berlyno policija jam skyrė namų areštą, jis turėjo kasdien registruotis policijoje. Nors areštas po trijų savaičių buvo panaikintas, vykti į Lietuvą K. Škirpai nebuvo leista.** Dėl to ministro pirmininko pareigos laikinai buvo perduotos Juozui Ambrazevičiui.

Birželio 24 d. Berlyne K. Škirpa išsiuntė URM valstybės sekretoriui E. von Weizsäckeriui raštą, informuojantį apie Lietuvoje įvykusį sukilimą, kad paskelbta atstatyta Lietuvos nepriklausoma valstybė ir sudaryta tautinė krašto vyriausybė, faktiškai perėmusi krašto valdymą. 1941 m. liepos 23 d. K. Škirpa išplatino aštuonių valstybių – Vokietijos sąjungininkių – atstovams Berlyne memorandumą, susijusį su Lietuvos valstybinės nepriklausomybės atkūrimu (*Arūnas Bubnys, Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), Vilnius, 1998, p. 34–35; V. Brandišauskas, Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09), Vilnius, 1996, p. 92–93; K. Škirpa, Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti, Vašingtonas, 1973, p. 459–463*).

LLV sudėtyje buvo krašto apsaugos ministro postas, kuris atiteko iš Berlyno atvykusiam gen. Stasiui Raštikiui. Vienas iš LLV uždavinių buvo atkurti tokią Lietuvos kariuomenės organizaciją, kokia ji buvo iki 1940 m. vasaros. Šiam uždaviniui įgyvendinti pirmiausia buvo atkuriamos iki karo funkcionavusios komendantūros. Kitas LLV žingsnis buvo ginkluotųjų pajėgų atkūrimas. Tačiau vokiečių okupacinė valdžia leido suformuoti tik savisaugos dalinius (policijos batalionus). Krašto gyventojai šiuo leidimu pasinaudojo tikėdami, kad savisaugos batalionams pavyks ateityje tapti suverenos Lietuvos ginkluotųjų pajėgų dalimi. Taip pat LLV priėmė nutarimą organizuoti kariniais

pagrindais Apsaugos batalioną. Kauno karo komendantas plk. Jurgis Bobelis 1941 m. birželio 28 d. įsakymu Nr. 9 paskelbė, kad sukilėlių daliniai perorganizuojami į reguliarių junginių, bet jų leidimai laikyti ginklus paskelbti negaliojančiais. Netrukus pasirodė ir komendanto J. Bobelio pranešimas, kad prie Kauno karo komendantūros formuojamas Tautinio darbo apsaugos (toliau – TDA) batalionas. Visi batalione norintys tarnauti lietuviai buvo kviečiami registruotis Kauno karo komendantūroje. Batalionui įvardinti buvo panaudotas K. Škirpos 1941 m. kovo 30 d. įsteigtos organizacijos – Tautos darbo apsaugos – pavadinimas. **Tačiau pats Škirpa dėl draudimo atvykti į Lietuvą nebuvo nei bataliono, nei partizanų sukilėlių, turėjusių TDA pavadinimą, steigėjas.** Kauno TDA bataliono vadu buvo paskirtas buvęs nepriklausomos Lietuvos karininkas, buvęs 1918–1920 m. kovų už nepriklausomybę dalyvis plk. Andrius Butkūnas. 1941 m. rugpjūčio mėn. Kauno TDA batalionas buvo reorganizuotas į tris atskirus, t. y. į 1-ąjį, 2-ąjį ir 3-įjį Pagalbinės policijos tarnybos batalionus.

Iki 1941 m. liepos pabaigos Kauno TDA batalionas buvo pavaldus vokiečių karinei administracijai, vokiečių saugumo policijai ir SD Lietuvoje SS štandartenführeriui Karlui Jėgeriui bei Kauno miesto ir apskrities komendantūrai. K. Jėgerio nurodymu ir paliepimu 1941 m. liepos 4, 6, 9 ir 19 d. Kauno VII forte surengtų naikinimo operacijų metu buvo nužudyti 3027 asmenys (tarp jų – 3020 žydų). **Nėra žinių apie tai, kad ką nors bendro su šiomis žudynėmis būtų turėjęs tuo metu Berlyne gyvenęs plk. Kazys Škirpa.** Kauno TDA batalionas negali būti siejamas su 1941 m. rugpjūčio–lapkričio mėnesiais Kauno IV, IX fortuose ir provincijos vietovėse K. Jėgerio organizuotomis masinio naikinimo operacijomis, nes 1941 m. rugpjūčio pradžioje buvo pradėta jo reorganizacija į 1-ąjį, 2-ąjį, 3-įjį Pagalbinės policijos batalionus (*Kauno karo komendanto 1941 m. birželio 28 d. įsakymas nr. 9, Kauno karo komendanto 1941 m. birželio 28 d. pranešimas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 8, l. 28, 35; 1941 m. liepos 1 d., 3 d., 21 d., 30 d. įsakymai nr. 1, nr. 2, nr. 26, nr. 32 TDA batalionui, 1941 m. rugpjūčio 1 d. TDA bataliono sudėties žinios, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 1, l. 17, ap. 2, b. 1a., t. 2, l. 39, 47–49, 152. ap. 2, b. 5, l. 1; Lietuvos Laikinoji Vyriausybė. Posėdžių protokolai, Vilnius, 2001, p. 18, 45–46; A. Gražiūnas, Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, Vilnius, p. 126; S. Raštikis, Lietuvos likimo keliais, Kaunas, 1996, t. t. 4, p. 341; J. Vaičėnonis, Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940), Vilnius, 2003, p. 201; S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo apsaugos batalionas“, *Genocidas ir Rezistencija, Vilnius, 2000, 1(7), p. 123–125*).*

Apibendrinant galima teigti, kad K. Škirpa negali būti laikomas Kauno TDA bataliono steigėju, atsakingu už jo egzistavimo laikotarpį 1941 m. liepos 4, 6, 9, 19 d. Kauno VII forte vykdytas masines žydų žudynių operacijas dėl šių priežasčių.

Pirma, 1941 m. Birželio sukilimo Lietuvoje metu vokiečiai K. Škirpai neleido atvykti į Lietuvą ir eiti Lietuvos laikinosios vyriausybės ministro pirmininko pareigų.

Antra, dėl tos pačios priežasties K. Škirpa negalėjo tapti tiesioginiu dalyviu LLV inicijuotame kariuomenės atkūrimo darbe, kurio vienas iš padarinių buvo Kauno TDA bataliono įsteigimas 1941 m. birželio 28 d.

Trečia, K. Škirpos 1941 m. kovo 30 d. Berlyne įsteigta organizacija – Tautos darbo apsauga – nebuvo tapati 1941 m. birželio 28 d. įsteigtam Kauno Tautinio darbo apsaugos batalionui. Batalionui įvardinti buvo panaudotas tik K. Škirpos 1941 m. kovo 30 d. įsteigtos organizacijos pavadinimas. Tačiau pats K. Škirpa šio TDA bataliono nei kūrėju, nei vadu, nei masinio žydų naikinimo operacijų organizatoriumi ar dalyviu nebuvo. Su šiais įvykiais buvo susiję kiti asmenys. **K. Škirpai, jo vadovaujamai organizacijai galima prikišti tai, kad Berlyno LAF organizacijos veikloje antisemitizmas buvo iškeltas į politinį lygmenį ir tai galėjo paskatinti dalį Lietuvos gyventojų įsitraukti į Holokaustą.** Kita vertus reikia pastebėti, kad Berlyno LAF organizacija siūlė „žydų klausimą“ spręsti ne genocido, o išvaymo iš Lietuvos būdu. Taip pat reikia pastebėti ir tai, kad Berlyno LAF organizacijos nariams karo išvakarėse nebuvo žinoma, kad naciai yra suplanavę vykdyti totalinį žydų genocidą.

Generalinė direktorė

Teresė Birutė Burauskaitė

Ši istorinė pažyma perduota Kauno miesto savivaldybės administracijos direktoriui **Gintarui Petrauskui**